

สารบัญ

	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย	ก
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	ง
กิตติกรรมประกาศ	ช
สารบัญตาราง	ฅ
สารบัญภาพ	ท
บทที่ 1 บทนำ	
1.1 ที่มาและความสำคัญของการศึกษา	1
1.2 วัตถุประสงค์	8
1.3 ขอบเขตของการศึกษา	8
1.4 ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ	8
1.5 นิยามศัพท์เฉพาะ	9
บทที่ 2 แนวคิด ทฤษฎีและผลการศึกษาวิจัยที่เกี่ยวข้อง	
2.1 แนวคิด ทฤษฎี	11
2.1.1 แนวความคิดเชิงระบบในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ	11
2.1.2 แนวความคิดการจัดการทรัพยากรธรรมชาติโดยองค์กรท้องถิ่น	18
2.1.3 แนวความคิดการจัดการแหล่งน้ำโดยองค์กรชุมชน	30
2.2 ผลการศึกษาวิจัยที่เกี่ยวข้อง	34
2.2.1 ผลการศึกษาวิจัยเกี่ยวกับแนวความคิดเชิงระบบในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ	34
2.2.2 ผลการศึกษาวิจัยเกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติโดยองค์กรท้องถิ่น	37
2.3 กรอบแนวความคิดในการศึกษา	46
2.4 สมมติฐาน	48
บทที่ 3 วิธีดำเนินการศึกษาวิจัย	
3.1 วิธีการศึกษา	49
3.2 ประชากรและกลุ่มตัวอย่าง	49

สารบัญ (ต่อ)

	หน้า
3.3 หน่วยในการศึกษาวิจัย	50
3.4 สถานที่ศึกษาวิจัย	50
3.5 เครื่องมือสำหรับการศึกษาวิจัย	50
3.6 สถิติที่ใช้ในการศึกษาวิจัย	51
3.7 วิธีการวิเคราะห์ข้อมูล	51
บทที่ 4 ผลการศึกษา	
4.1 ระบบนิเวศวิทยา สังคม เศรษฐกิจ และอุดมการณ์	53
4.1.1 ระบบนิเวศวิทยาของลำห้วยชุมเหล็ก	53
ที่ตั้ง ขนาดและปริมาณน้ำในฝาย	53
สภาพดินฟ้าอากาศ	63
4.1.2 สภาพทางสังคม/เศรษฐกิจและอุดมการณ์ของชุมชนบ้านโคกใหญ่	64
ประวัติหมู่บ้านโคกใหญ่	64
ความสัมพันธ์ทางสังคมของชาวบ้านโคกใหญ่	65
ศาสนา ความเชื่อ ขนบธรรมเนียมประเพณี	68
การทำบุญทอดห้วย	70
การสูตรฝาย	75
การใช้ประโยชน์ที่ดินของชาวบ้านโคกใหญ่	77
4.2. การใช้ประโยชน์และการดูแลรักษาแหล่งน้ำขนาดเล็กในลำห้วยชุมเหล็ก	78
4.2.1 การเพาะปลูกข้าวฤดูนาปี	78
การลงทุนและกำไรจากการทำนาปี	79
4.2.2 การเพาะปลูกพืชฤดูแล้ง	80
การลงทุนและกำไรจากการเพาะปลูกข้าวโพดฤดูแล้ง	81
4.2.3 การดูแลรักษาคลองส่งน้ำ	82

สารบัญ (ต่อ)

	หน้า
4.3 การจัดองค์กรเพื่อการจัดการแหล่งน้ำขนาดเล็กในลำห้วยชุมเหล็ก	83
4.3.1 การเกิดกลุ่ม	83
4.3.2 การจัด โครงสร้างและหน้าที่ของกลุ่มผู้ใช้น้ำ	87
4.3.3 ผู้นำในกลุ่มผู้ใช้น้ำ	89
4.3.4 สมาชิกกลุ่มผู้ใช้น้ำ	92
4.3.5 เครื่องมือและการครอบครองพื้นที่การเกษตรโดยรอบฝาย	93
4.3.6 การติดต่อสื่อสารระหว่างสมาชิกกลุ่มผู้ใช้น้ำ	96
4.3.7 ความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกกลุ่มผู้ใช้น้ำ	99
4.3.8 การจัดระเบียบและการควบคุมทางสังคม	108
ระเบียบกฎเกณฑ์และการกำหนดระเบียบกฎเกณฑ์	108
ความขัดแย้งและกลไกการแก้ไขความขัดแย้ง	115
4.3.9 แผนการใช้ประโยชน์และการดูแลรักษาฝาย	117
4.3.10 การพัฒนาเทคโนโลยี	118
4.3.11 การมีส่วนร่วมของสมาชิกกลุ่มผู้ใช้น้ำ	120
4.4 ปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับการจัดการแหล่งน้ำขนาดเล็กในลำห้วยชุมเหล็ก	126
4.4.1 ระบบนิเวศวิทยา	126
4.4.2 ระบบอุดมการณ์	129
4.4.3 สภาวะทางเศรษฐกิจและสังคม	134
4.5 อภิปรายผลการศึกษา	141
บทที่ 5 สรุปผลการศึกษาและข้อเสนอแนะ	147
5.1 วัตถุประสงค์ของการศึกษา	147
5.2 แนวความคิดในการศึกษา	148
5.3 วิธีดำเนินการศึกษา	149

สารบัญ (ต่อ)

	หน้า
5.4 สรุปผลการศึกษา	149
5.4.1 การใช้ประโยชน์และการดูแลรักษาฝายและระบบส่งน้ำ	149
5.4.2 กลุ่มผู้ใช้น้ำฝายโสภฆามป้อมและกลุ่มผู้ใช้น้ำฝายท่ามะด้าย	150
5.4.3 ปัจจัยที่เกี่ยวข้องข้องกับการจัดการฝายของกลุ่มผู้ใช้น้ำ	151
5.5 ข้อเสนอแนะ	153
5.5.1 ข้อเสนอแนะเชิงวิชาการ	153
5.5.2 ข้อเสนอแนะสำหรับนโยบายหรือโครงการพัฒนา	153
5.5.3 ข้อเสนอแนะสำหรับการศึกษาวิจัย	155
เอกสารอ้างอิง	157
ภาคผนวก	162
ตารางข้อมูล	163
แบบสัมภาษณ์	199
แบบสัมภาษณ์กึ่งโครงสร้าง	210
ประวัติผู้เขียน	212

สารบัญตาราง

	หน้า
ตารางที่ 1 แสดงการใช้ประโยชน์ที่ดินของหมู่บ้านโคกใหญ่	77
ตารางที่ 2 แสดงผลกระทบของปริมาณฝนต่อกลุ่มผู้ใช้น้ำ	126
ตารางที่ ผ-1 แสดงสถิติน้ำฝนอำเภอบ้านฝาง ปี พ.ศ. 2529-2538	163
ตารางที่ ผ-2 แสดงข้อมูลทั่วไปของสมาชิกกลุ่มผู้ใช้น้ำ	164
ตารางที่ ผ-3 แสดงพื้นที่ถือครองการเกษตรของสมาชิกกลุ่มผู้ใช้น้ำ	165
ตารางที่ ผ-4 แสดงพื้นที่รับน้ำจากฝายของสมาชิกกลุ่มผู้ใช้น้ำ	166
ตารางที่ ผ-5 แสดงพื้นที่การทำนา ฤดูนาปี 2536 ของสมาชิกกลุ่มผู้ใช้น้ำ	167
ตารางที่ ผ-6 แสดงการลงทุนในการทำนา ฤดูนาปี 2536 ของสมาชิกกลุ่มผู้ใช้น้ำ	168
ตารางที่ ผ-7 แสดงผลผลิตข้าวฤดูนาปี 2536 ต่อรายสมาชิกกลุ่มผู้ใช้น้ำ	169
ตารางที่ ผ-8 แสดงผลผลิตข้าวเปลือกเฉลี่ยต่อไร่ ฤดูนาปี 2536	170
ตารางที่ ผ-9 แสดงระดับราคาข้าวเปลือกฤดูนาปี 2536	171
ตารางที่ ผ-10 แสดงผลกำไรจากการทำนา ฤดูนาปี 2536	172
ตารางที่ ผ-11 แสดงปริมาณการปลูกข้าวโพดฤดูแล้งปี 2536	173
ตารางที่ ผ-12 แสดงจำนวนเงินลงทุนปลูกข้าวโพดฤดูแล้ง ปี 2536	174
ตารางที่ ผ-13 แสดงปริมาณผลผลิตข้าวโพดฤดูแล้ง ปี 2536	175
ตารางที่ ผ-14 แสดงผลผลิตข้าวโพดเฉลี่ยต่อหลุม ฤดูแล้ง ปี 2536	176
ตารางที่ ผ-15 แสดงราคาฝักข้าวโพด ฤดูแล้ง ปี 2536	177
ตารางที่ ผ-16 แสดงผลกำไรจากการปลูกข้าวโพดฤดูแล้ง ปี 2536	178
ตารางที่ ผ-17 แสดงพื้นที่การทำนา ฤดูนาปี 2538	179
ตารางที่ ผ-18 แสดงจำนวนเงินลงทุนในการทำนาปี 2538	180
ตารางที่ ผ-19 แสดงผลผลิตข้าวเปลือก ฤดูนาปี 2538	181
ตารางที่ ผ-20 แสดงผลผลิตข้าวเปลือก ฤดูนาปี 2538 เฉลี่ยต่อไร่	182
ตารางที่ ผ-21 แสดงราคาข้าวเปลือก ฤดูนาปี 2538	183
ตารางที่ ผ-22 แสดงผลกำไรจากการทำนาปี 2538	184

สารบัญตาราง (ต่อ)

	หน้า
ตารางที่ ผ-23 แสดงปริมาณการปลูกข้าวโพดฤดูแล้ง ปี 2538	185
ตารางที่ ผ-24 แสดงจำนวนเงินลงทุนในการปลูกข้าวโพดฤดูแล้ง ปี 2538	186
ตารางที่ ผ-25 แสดงจำนวนผลผลิตข้าวโพดฤดูแล้ง ปี 2538	187
ตารางที่ ผ-26 แสดงผลผลิตข้าวโพดเฉลี่ยต่อหลุมในฤดูแล้ง ปี 2538	188
ตารางที่ ผ-27 แสดงระดับราคาผลผลิตข้าวโพดฤดูแล้ง ปี 2538	189
ตารางที่ ผ-28 แสดงผลกำไรจากการปลูกข้าวโพดฤดูแล้ง ปี 2538	190
ตารางที่ ผ-29 แสดงจำนวนพื้นที่ทำการเกษตรของสมาชิกกลุ่มผู้ใช้น้ำ ปี 2536 และปี 2538	191
ตารางที่ ผ-30 แสดงราคาผลผลิตข้าวเปลือกและข้าวโพดฝักสด	191
ตารางที่ ผ-31 แสดงผลกำไรจากการทำการเกษตรของสมาชิกกลุ่มผู้ใช้น้ำ	192
ตารางที่ ผ-32 แสดงความคิดเห็นของสมาชิกกลุ่มเกี่ยวกับรายได้	193
ตารางที่ ผ-33 แสดงการมีส่วนร่วมของสมาชิกในระยะก่อนการก่อสร้างฝาย	193
ตารางที่ ผ-34 แสดงการมีส่วนร่วมของสมาชิกในระยะการก่อสร้างฝาย	194
ตารางที่ ผ-35 แสดงการมีส่วนร่วมของสมาชิกในระยะภายหลังการก่อสร้างฝาย	194
ตารางที่ ผ-36 แสดงการรับทราบข้อตกลงเกี่ยวกับการใช้น้ำ	195
ตารางที่ ผ-37 แสดงการมีส่วนร่วมในการประชุมกลุ่มผู้ใช้น้ำ	195
ตารางที่ ผ-38 แสดงการมีส่วนร่วมแสดงความคิดเห็นในที่ประชุมกลุ่ม	196
ตารางที่ ผ-39 แสดงความขัดแย้งเกี่ยวกับการใช้น้ำของสมาชิกกลุ่มผู้ใช้น้ำ	196
ตารางที่ ผ-40 แสดงความต้องการปรับปรุงฝายและระบบส่งน้ำ	197
ตารางที่ ผ-41 แสดงความคิดเห็นของสมาชิกกลุ่มผู้ใช้น้ำต่อผู้รับผิดชอบ ในการปรับปรุงฝาย	197
ตารางที่ ผ-42 แสดงข้อเสนอแนะของสมาชิกกลุ่มผู้ใช้น้ำที่ประสงค์จะให้แก่ กลุ่มผู้ใช้น้ำกลุ่มอื่นๆ	198

สารบัญภาพ

	หน้า
ภาพที่ 1 ความสัมพันธ์เชิงเหตุและผลระหว่างระบบ	15
ภาพที่ 2 กรอบแนวความคิดในการศึกษา	46
ภาพที่ 3 แผนผังแสดงสถานที่ศึกษา	52
ภาพที่ 4 แผนผังแสดงที่ตั้งฝายในลำห้วยชุมเหล็ก	58
ภาพที่ 5 แผนผังหมู่บ้านโลกใหญ่	66
ภาพที่ 6 แผนผังแสดงการครอบครองที่ดิน	97
ภาพที่ 7 แผนผังกลุ่มเครือญาติในกลุ่มผู้ใช้น้ำฝายโสกขามป้อม	101
ภาพที่ 8 แผนผังกลุ่มเครือญาติในกลุ่มผู้ใช้น้ำฝายท่ามะลิ	103
ภาพที่ 9 แผนผังแสดงที่ตั้งบ้านเรือนของสมาชิกกลุ่มผู้ใช้น้ำ	109
ภาพที่ 10 ความเกี่ยวข้องระหว่างปริมาณฝน ปริมาณน้ำในฝาย กับกลุ่มผู้ใช้น้ำและการจัดการฝาย	127
ภาพที่ 11 ความเกี่ยวข้องระหว่างคลองส่งน้ำ และลักษณะดิน กับกลุ่มผู้ใช้น้ำและการจัดการฝาย	129
ภาพที่ 12 ความเกี่ยวข้องระหว่างความเชื่อผีเจ้าปู่อดห้วยกับกลุ่มผู้ใช้น้ำและการจัดการฝาย	132
ภาพที่ 13 ความเกี่ยวข้องระหว่างความเชื่อผีเจ้าที่ประจำฝายกับกลุ่มผู้ใช้น้ำและการจัดการฝาย	134
ภาพที่ 14 ความเกี่ยวข้องระหว่างการจัดระเบียบทางสังคมกับกลุ่มผู้ใช้น้ำและการจัดการฝาย	137
ภาพที่ 15 ความเกี่ยวข้องระหว่างเครือญาติกับกลุ่มผู้ใช้น้ำและการจัดการฝาย	139
ภาพที่ 16 ความเกี่ยวข้องกันระหว่างระบบ นิเวศวิทยา อุคมการณ์ สภาวะทางเศรษฐกิจ และสังคม กับการจัดการฝายในลำห้วยชุมเหล็ก	140